

Nacjonalizacja nieruchomości kościelnych w Polsce Ludowej

Przejdź do produktu na ksiegarnia.beck.pl

Wstęp

Przedmiotem rozważań niniejszej monografii jest nacjonalizacja nieruchomości kościelnych w okresie Polski Ludowej. Brzmienie tytułu determinuje ramy badań, w związku z tym konieczne jest wyjaśnienie założeń, które poczyniono, przystępując do jej pisania.

Po pierwsze, termin „nacjonalizacja” nie jest pojęciem konstytucyjnym ani ustawowym. Na gruncie prawa polskiego jest on pojęciem dystynktywnym dla okresu Polski Ludowej stanowiącym – wg definicji zaproponowanej przez *J. Wasilkowskiego* – pierwotny sposób nabycia własności polegający na tym, że dotychczasowa własność znacjonalizowanych przedmiotów wygasła, powstawała natomiast własność nowego typu – własność ogólnonarodowa, czyli państwowa własność socjalistyczna¹. W związku z powyższym użycie w tytule monografii pojęcia „nacjonalizacja” podkreśla szczególnie charakter nabywania prawa własności przez państwo. Po drugie, niniejsze opracowanie dotyczy problematyki nacjonalizacyjnej w prawie polskim, a więc w prowadzonej analizie dominuje wymiar krajowy. Po trzecie, w tytule monografii wskazano cezurę czasową dla opisu historycznego (ramy czasowe pracy to Polska Ludowa, czyli lata 1944–1989). W literaturze akcentuje się zróżnicowany charakter tego okresu, zwłaszcza w jego pierwszych latach, w ramach którego wyróżnia się: Polskę Lubelską (1944–1945), Polskę Ludową w okresie przejściowym (1945–1947), Polskę Ludową w okresie Sejmu Ustawodawczego (1947–1952) – z formalnym utrzymaniem nazwy Rzeczpospolita Polska na podstawie Małej Konstytucji z 1947 r.² – i Polskę Rzeczpospolitą Ludową (1952–1989). Jednak dla całościowego ujęcia tego okresu, tj. lat 1944–1989, używa się najczęściej określenia „Polska Ludowa”. Termin ten miał znaczenie normatywne, pojawiając się w licznych aktach prawnych tego okresu, w których powoływano się na interes państwa (tj. interes Polski Ludowej)³. Należy jednak zwrócić uwagę, że pewne zagadnienia wymagały omówienia na tle ustawodawstwa polskiego z okresu międzywojennego, jak również ustawodawstw państw zaborczych, które obowiązywały na różnych obszarach państwa polskiego po odzyskaniu niepodległości. Po czwarte, zawarty w tytule zwrot „nieruchomości kościelne” jest pojęciem autorskim użytym na potrzeby niniejszej monografii. Obszar badań zawężono do nieruchomości Kościoła Rzymskokatolickiego położonych na obszarze Polski, bowiem nieruchomości zajmowały dominującą

---

¹ *J. Wasilkowski, M. Madey*, Prawo własności w PRL. Zarys wykładu, Warszawa 1969, s. 149.

² Ustawa Konstytucyjna z 19.2.1947 r. o ustroju i zakresie działania najwyższych organów Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. z 1947 r. Nr 18, poz. 71 ze zm.).

³ *M. Kallas*, Historia ustroju Polski X–XX w., Warszawa 1996, s. 387.

pozycję jako przedmiot nacjonalizacji. Termin ten nie obejmuje zatem nieruchomości stanowiących własność nieruchomości Kościoła Katolickiego obrządku greckokatolickiego czy ormiańskiego ani innych kościołów. Kwestie dotyczące gruntów kościelnych stanowiących własność Kościoła Greckokatolickiego, Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego i kościołów ewangelickich zostały poruszone w niniejszej monografii jedynie w zakresie niezbędnym dla prowadzonych rozważań. Pojęciem nieruchomości kościelnych autorka monografii obejmuje nieruchomości stanowiące własność jednostek organizacyjnych Kościoła Rzymskokatolickiego, w szczególności archidiecezji, diecezji, parafii, beneficjów proboszczowskich, kapituł, jak również zakonów habitowych, zakonów bezhabitowych, fundacji kościelnych oraz stowarzyszeń kościelnych. Będą to zarówno nieruchomości rolne (ziemskie), nazywane również „dobrami marowej ręki”, leśne, jak i nieruchomości miejskie. Częstkowość wyboru i ograniczenie badań do nieruchomości kościelnych katolickich obrządku łacińskiego została podyktowana koniecznością skupienia się na wybranych aktach prawnych i zawężenia ram przedmiotowych pracy, a także uwzględnienia dominującej pozycji Kościoła Rzymskokatolickiego wśród wyznań praktykowanych w Polsce Ludowej.

Głównym celem badawczym niniejszego opracowania jest analiza obowiązujących w okresie Polski Ludowej rozwiązań prawnych w kontekście zjawiska nacjonalizacji mającej za przedmiot nieruchomości kościelne.

Implikacją do tak określonego celu monografii było skierowanie problematyki badawczej na ustalenie sposobu i zakresu przeprowadzenia nacjonalizacji nieruchomości kościelnych w Polsce Ludowej, na gruncie normatywnym, z uwzględnieniem poglądów doktryny i orzecznictwa sądowego. Przedmiot badań został oparty na ustawodawstwie z okresu Polski Ludowej regulującym kwestie związane z ingerencją państwa w prawo prywatnej własności. Następnie poddano dogłębnej analizie akty prawne zawierające przepisy o charakterze nacjonalizacyjnym mające za przedmiot nieruchomości kościelne. Przyjmując kryterium chronologiczne, są to: NacjLasD, MajątporzucU, MajątOpuszcD, UstRolWMGD, dekret z 5.8.1949 r. o zmianie niektórych przepisów prawa o stowarzyszeniach⁴, rozp. Ministra Administracji Publicznej z 10.3.1950 r. w sprawie przystosowania stowarzyszeń do przepisów prawa o stowarzyszeniach⁵, PrzejDóbrMartwRękiU, ZnFundD, SprzPaństwNierRolU. Do aktów nacjonalizacyjnych zostały zaliczone w niniejszej monografii także akty prawne, które nie są powszechnie zaliczane do regulacji o takim charakterze, jak wymieniony powyżej WłUzGruntWawaD lub dekret z 5.8.1949 r. o zmianie niektórych przepisów prawa o stowarzyszeniach, a także rozp. Ministra Administracji Publicznej z 10.3.1950 r. w sprawie przystosowania stowarzyszeń do przepisów prawa o stowarzyszeniach.

---

⁴ Dz.U. Nr 45, poz. 335.

⁵ Dz.U. Nr 9, poz. 98.

Poza zakresem rozważań, z uwagi na incydentalny charakter zastosowania⁶, pozostały następujące regulacje prawne: dekret z 28.11.1945 r. o przejęciu niektórych nieruchomości ziemskich na cele reformy rolnej i osadnictwa⁷, dekret z 7.4.1948 r. o wywłaszczeniu majątków zajętych na cele użyteczności publicznej w okresie wojny 1939–1945 r.⁸, dekret z 26.4.1949 r. o nabywaniu i przekazywaniu nieruchomości niezbędnych dla realizacji narodowych planów gospodarczych⁹, ustawa z 8.1.1951 r. o przejęciu aptek na własność państwa¹⁰ oraz ustawa z 30.5.1962 r. – Prawo wodne¹¹.

Uwzględniając tak określone ramy problematyki badawczej, poza zakresem głębszej analizy pozostawiono także ocenę sytuacji politycznej w Polsce w latach 1944–1989, chyba że kwestie te były konieczne dla przedstawienia tła wprowadzanych w życie omawianych rozwiązań prawnych.

Niniejsza monografia ujmuje zjawisko nacjonalizacji nieruchomości kościelnych w Polsce Ludowej w sposób wielopłaszczyznowy. Jest to wprawdzie praca w dominującym zakresie z obszaru historii prawa, jednak zostały w niej także poruszone kwestie z zakresu prawa cywilnego, konstytucyjnego, wyznaniowego oraz administracyjnego. Rozważaniami zostały objęte w szczególności ustawy zasadnicze (Konst21, Konst35, Konst52), Konkordat²⁵, a także porozumienia i protokoły uzgodnień Wspólnej Komisji Rządu RP i Episkopatu oraz rozporządzenia wykonawcze. W pracy uwzględniono także kodyfikacje prawa kanonicznego (przede wszystkim KPkan17). Zagadnienie badawcze we wskazanych ramach czasowych obejmuje ponadto analizę aktów prawnych w konwencji uwzględniającej problematykę posiadania osobowości prawnej przez Kościół Rzymskokatolicki i inne podmioty kościelne. Należy podkreślić, że w niniejszej monografii skoncentrowano się na przepisach prawa krajowego, a nie na przepisach prawa kanonicznego, które zostaną omówione jedynie w zakresie niezbędnym dla dokonania poprawnej wykładni przepisów prawa świeckiego. Relewantne wątpliwości budzi kwestia posiadania osobowości prawnej przez jednostki organizacyjne Kościoła Rzymskokatolickiego w Polsce Ludowej, a także problematyka ustalenia istnienia lub nieistnienia następstwa prawnego polskich kościelnych osób prawnych po kościelnych osobach prawnych funkcjonujących na gruncie ustawodawstw państw zaborczych (np. kwestia następstwa prawnego parafii po katolickich gminach kościelnych funk-

---

⁶ Kościół Katolicki był właścicielem rozmaitych nieruchomości, jednak najistotniejszą pozycję – jak wskazuje *W. Mysłek* – zajmowały nieruchomości ziemskie, w szczególności ziemia orna, lasy, łąki oraz nieruchomości miejskie. Autor zauważa, że Kościół Rzymskokatolicki był również właścicielem młynów, tartaków, drobnych przedsiębiorstw rzemieślniczych, stawów itp., jednak nieruchomości te nie przedstawiały w majątku tego Kościoła tak znacznej pozycji, jak nieruchomości ziemskie i miejskie; por. *W. Mysłek*, Kościół katolicki w Polsce w latach 1918–1939 (zarys historyczny), Warszawa 1966, s. 109.

⁷ Dz.U. Nr 57, poz. 321.

⁸ Dz.U. Nr 20, poz. 138.

⁹ Dz.U. z 1952 r. Nr 4, poz. 31.

¹⁰ Dz.U. Nr 1, poz. 1 ze zm.

¹¹ Dz.U. Nr 34, poz. 158 ze zm.

cjonujących w zaborze pruskim¹²) oraz status tzw. ziemi pokościelnej. Ustalenie to determinuje właściwą podstawę prawną przejęcia nieruchomości (RefRoLD, NacjLasD, PrzejDóbrMartwRękiU), a także przesądza o legitymacji materialnoprawnej jednostek organizacyjnych Kościoła Rzymskokatolickiego w postępowaniach sądowych dotyczących zwrotu mienia odebranego przez władze socjalistyczne.

Analiza przeprowadzona w obszarze tematu badawczego umożliwiła udzielenie odpowiedzi na główne pytanie badawcze: W jakim zakresie normatywnym i w jaki sposób urzeczywistniła się nacjonalizacja w stosunku do nieruchomości kościelnych w Polsce Ludowej?

Udzielenie odpowiedzi na pytanie główne zostało poprzedzone odpowiedzią na pytania szczegółowe:

- 1) czym w ujęciu teoretycznym i normatywnym była nacjonalizacja w okresie Polski Ludowej?
- 2) jak wyglądała działalność prawodawcza i praktyka stosowania aktów normatywnych wydawanych przez organy władzy państwowej odnośnie do własności prywatnej Kościoła Rzymskokatolickiego w Polsce Ludowej?

Przeprowadzone badania pozwoliły na postawienie kilku hipotez badawczych:

- 1) termin „nacjonalizacja” należy do kategorii języka prawniczego;
- 2) istnieje szczególnie zbiór aktów prawnych dotyczących nacjonalizacji nieruchomości kościelnych w Polsce Ludowej;
- 3) nacjonalizacja nieruchomości kościelnych w Polsce Ludowej była nacjonalizacją socjalistyczną;
- 4) nacjonalizacja w Polsce Ludowej miała na celu definitywne przejęcie na rzecz państwa większości nieruchomości stanowiących własność osób prawnych Kościoła Rzymskokatolickiego celem ograniczenia lub nawet likwidacji jego wpływów społecznych;
- 5) nacjonalizacja w Polsce Ludowej nie stanowiła jedynie doraźnej interwencji państwa w stosunki majątkowe kościelnych osób prawnych, lecz skutkowałą stałymi przeobrażeniami stosunków własnościowych na terenie całego kraju (zmianą struktury własnościowej) przez przejęcie na własność państwa znacznej części prywatnej własności nieruchomości kościelnych.

Struktura pracy została uporządkowana w układzie chronologicznym. Składa się ona z jedenastu rozdziałów, wstępu i zakończenia zawierającego konkluzję w przyjętym obszarze badawczym oraz bibliografii. Podział monografii na jedenaste rozdziałów jest uzasadniony zróżnicowaniem aktów prawnych, na mocy których przeprowadzono proces nacjonalizacji nieruchomości kościelnych, oraz potrzebą ich odrębnego omówienia z uwzględnieniem specyfiki każdej regulacji prawnej.

Rozdział I – **Ogólna charakterystyka zjawiska nacjonalizacji w Polsce Ludowej** – zawiera podstawę analizy głównego przedmiotu badań. Rozważania dotyczące wybra-

---

¹² *Allgemeines Landrecht für die Preußischen Staaten*, cz. II, tyt. 11, <http://ra.smixx.de/pral-r.html> (dostęp: 12.10.2025 r.).

nych regulacji prawnych zostały poprzedzone teoretyczną prezentacją zjawiska nacjonalizacji, a więc genezy i pojęcia nacjonalizacji w ujęciach prezentowanych przez przedstawicieli doktryny prawa, w tym także w kontekście pojęć istotnych dla przedmiotu niniejszej monografii, takich jak: wywłaszczenie, upaństwowienie, własność (indywidualna i ogólnonarodowa), których przybliżenie jest niezbędne do dalszej części badawczej. Przedstawiono poglądy dotyczące aktu nacjonalizacji jako zdarzenia prawnego oraz jego pozycji w systemie źródeł prawa krajowego. Zaproponowano również autorską definicję instytucji nacjonalizacji w kontekście przejścia nieruchomości kościelnych w Polsce Ludowej.

Rozdział II – **Problematyka własności Kościoła Rzymskokatolickiego w okresie II Rzeczypospolitej Polskiej** – został poświęcony kwestii podmiotowości prawnej i uprawnień majątkowych Kościoła Rzymskokatolickiego w II Rzeczypospolitej Polskiej. Zagadnienie to jest niewątpliwie skomplikowane, lecz jego rozważenie w niniejszej monografii było niezbędne, ponieważ jest ono immanentnie związane z problematyką stanu własnościowego nieruchomości. W pracy podjęto próbę wyinterpretowania, z obowiązujących w II Rzeczypospolitej Polskiej przepisów, kręgu podmiotów kościelnych i ich statusu majątkowego, których nieruchomości zostały objęte regulacjami nacjonalizacyjnymi w Polsce Ludowej. W konsekwencji ustalenie, czy dana kościelna jednostka organizacyjna posiadała osobowość prawną i zdolność do bycia podmiotem praw i obowiązków, miało wpływ na to, czy jej majątek został objęty nacjonalizacją w Polsce Ludowej. Rozważania wymagały skonfrontowania teoretycznych wywodów z regulacjami normatywnymi oraz orzecznictwem sądów i stosowaną wykładnią przepisów prawa. W rozdziale II zostały również przedstawione dane statystyczne dotyczące nieruchomości kościelnych pozyskane do 1939 r., które pozwalają na przybliżone oszacowanie stanu własnościowego nieruchomości kościelnych przed i po nacjonalizacji w Polsce Ludowej.

W rozdziale III – **Status Kościoła Rzymskokatolickiego w Polsce Ludowej** – dokonano ekspozycji problematyki osobowości prawnej i sytuacji majątkowej jednostek organizacyjnych Kościoła Rzymskokatolickiego w Polsce Ludowej. Wyeksponowano znaczący wpływ dynamicznie zmieniającego się ustroju państwa po II wojnie światowej na sytuację prawną związków wyznaniowych. Analizie poddano najistotniejsze akty prawne, które regulowały status Kościoła Rzymskokatolickiego w tym okresie, tj. uchwałę Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej z 12.9.1945 r. w sprawie konkordatu, ustawę Konstytucyjną z 19.2.1947 r. o ustroju i zakresie działania najwyższych organów Rzeczypospolitej Polskiej, Porozumienie między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Episkopatem Polski z 14.4.1950 r., Konst52 oraz komunikat Wspólnej Komisji Przedstawicieli Rządu oraz Episkopatu z grudnia 1956 r. Badania pozwoliły na uwidocznienie diametralnej zmiany sytuacji prawnej Kościoła Rzymskokatolickiego i jego jednostek organizacyjnych w Polsce Ludowej po II wojnie światowej.

Rozdziały IV–XI monografii zostały poświęcone analizie wybranych przez autorkę aktów prawnych, na podstawie których przeprowadzono proces nacjonalizacji nieruchomości kościelnych w Polsce Ludowej. W każdym z tych rozdziałów zawarto cha-

rakterystykę omawianych regulacji prawnych oraz towarzyszące jej poglądy przedstawicieli doktryny i judykatury.

W rozdziale IV – **Nacjonalizacja nieruchomości kościelnych na podstawie dekretu PKWN z 12.12.1944 r. o przejściu niektórych lasów na własność Skarbu Państwa** – dokonano analizy nacjonalizacji leśnych nieruchomości kościelnych na podstawie NacjLasD. Dekret ten był pierwszym aktem prawnym nacjonalizującym nieruchomości kościelne w Polsce Ludowej. Przedmiotem szczegółowej i pogłębionej analizy była geneza, cele, charakter dekretu, jego zakres podmiotowy i przedmiotowy oraz przebieg postępowania nacjonalizacyjnego. Zwrócono uwagę na istnienie rozbieżności w orzecznictwie na gruncie wykładni przepisów dekretu o lasach. Na podstawie danych archiwalnych oraz literatury podjęto próbę oszacowania powierzchni przejętych kościelnych nieruchomości o charakterze leśnym.

Z kolei rozdział V – **Przejęcie nieruchomości kościelnych na podstawie dekretu z 26.10.1945 r. o własności i użytkowaniu gruntów na obszarze m.st. Warszawy** – ukazuje sytuację prawną nieruchomości kościelnych położonych w m.st. Warszawa, tzw. nieruchomości warszawskich w świetle przepisów WłUzGruntWawaD. Omówiono szczególną sytuację gruntów położonych w m.st. Warszawa po zakończeniu II wojny światowej. Zwrócono uwagę na cele dekretu, jego podmiot i przedmiot oraz przebieg postępowania tzw. dekretowego. Wskazano na specyficzne dla tego aktu prawnego rozwiązania prawne oraz przepisy regulujące przejście własności gruntów na własność gminy (a następnie Skarbu Państwa).

W rozdziale VI – **Nacjonalizacja nieruchomości kościelnych na podstawie ustawy z 6.5.1945 r. o majątkach opuszczonych i porzucanych oraz dekretu z 8.3.1946 r. o majątkach opuszczonych i poniemieckich** – przedstawiono skomplikowaną sytuację prawną nieruchomości Kościoła Rzymskokatolickiego położonych na Ziemiach Odzyskanych po zakończeniu II wojny światowej. Badaniami objęto akty prawne, na podstawie których państwo przejęło nieruchomości kościelne, stanowiące dotychczas własność niemieckich kościelnych osób prawnych. Pogłębionej analizie poddano dwa akty prawne, tj. MajątporzucU oraz MajątopuszczD. Zwrócono uwagę na orzecznictwo SN, w którym wielokrotnie rozważano złożone zagadnienia natury prawnej pojawiające się na tle przepisów MajątopuszczD. Omówiono także instytucję Głównego Urzędu Likwidacyjnego i okręgowych urzędów likwidacyjnych oraz przepisy normujące postępowanie w przedmiocie przywrócenia posiadania majątków opuszczonych.

Rozdział VII – **Nacjonalizacja nieruchomości kościelnych na podstawie dekretu z 6.9.1946 r. o ustroju rolnym i osadnictwie na obszarze ziem odzyskanych i byłego Wolnego Miasta Gdańska** – został poświęcony nacjonalizacji nieruchomości kościelnych na mocy UstRolWMD. Przedstawiono genezę i cele regulacji, jej zakres podmiotowy i przedmiotowy oraz przebieg postępowania w przedmiocie wydania aktu nadania ziemi. Zostało wyeksponowane istotne znaczenie dekretu jako *lex specialis* w stosunku do RefRolD i MajątopuszczD.

W rozdziale VIII – **Nacjonalizacja nieruchomości kościelnych na podstawie ustawy z 20.3.1950 r. o przejęciu przez państwo dóbr martwej ręki, poręczeniu proboszczom posiadania gospodarstw rolnych i utworzeniu Funduszu Kościelnego** – omówiono problematykę nacjonalizacji nieruchomości ziemskich kościelnych przeprowadzonej na podstawie przepisów PrzejDóbrMartwRękiU. Ustawa ta miała fundamentalne znaczenie dla przebudowy struktury własnościowej nieruchomości rolnych w kraju. Stanowiła ona kontynuację reformy rolnej rozpoczętej RefRolD. Była pierwszym aktem prawnym, na podstawie którego kompleksowo na terenie całego kraju przejęto na własność państwa nieruchomości ziemskie wszystkich jednostek organizacyjnych Kościoła Rzymskokatolickiego. Rozważaniami objęto genezę i cele ustawy oraz podmiot i przedmiot regulacji. Uwzględniono również dane archiwalne i statystyczne celem przedstawienia stanu posiadania nieruchomości ziemskich przez jednostki organizacyjne Kościoła Rzymskokatolickiego przed wejściem w życie ustawy oraz dane dotyczące obszaru przejętego przez państwo na podstawie ustawy.

Rozdział IX – **Podstawy prawne przejęcia nieruchomości stowarzyszeń Kościoła Rzymskokatolickiego w Polsce Ludowej** – dotyczy nacjonalizacji nieruchomości stanowiących własność stowarzyszeń kościelnych w Polsce Ludowej. Przeprowadzono w nim analizę wybranych aktów prawnych regulujących sytuację prawną i majątkową stowarzyszeń katolickich w Polsce Ludowej. Omówiono szczególnie regulacje, którymi posłużył się ustawodawca, dążąc do uzyskania kontroli nad stowarzyszeniami, a następnie przejęcia ich majątków (w tym nieruchomości) i likwidacji. Zwrócono uwagę na praktykę ówczesnych organów, które niejednokrotnie ignorowały wolę członków stowarzyszeń i arbitralnie podejmowały decyzje o ich funkcjonowaniu.

W rozdziale X – **Nacjonalizacja nieruchomości kościelnych na podstawie dekretu z 24.4.1952 r. o zniesieniu fundacji** – została przedstawiona problematyka zniesienia fundacji i przejęcia ich majątku, w tym nieruchomości. Rozważania ograniczono do fundacji Kościoła Rzymskokatolickiego. Zaprezentowano poglądy doktryny dotyczące terminu „fundacja kościelna”. Analizą objęto genezę i cele oraz podmiot i przedmiot regulacji. Na podstawie danych statystycznych i archiwalnych dotyczących stanu majątkowego znacjonalizowanych fundacji podjęto próbę wskazania powierzchni przejętych nieruchomości.

W rozdziale XI – **Przejęcie nieruchomości kościelnych na rzecz państwa na podstawie ustawy z 12.3.1958 r. o sprzedaży państwowych nieruchomości rolnych oraz uporządkowaniu niektórych spraw związanych z przeprowadzeniem reformy rolnej i osadnictwa rolnego** – omówiono zagadnienie nacjonalizacji nieruchomości kościelnych w świetle przepisów wskazanej ustawy. Uwzględnienie w monografii powyższego aktu prawnego było konieczne z uwagi na jego szerokie zastosowanie. W wyniku przeprowadzonej analizy materiałów archiwalnych i orzeczeń sądów ustalono, że nieruchomości stanowiące własność kościelnych osób prawnych obejmowane we władanie przez państwo na podstawie niewłaściwie stosowanych przepisów nacjonalizacyjnych czy też bez podstawy prawnej stały się własnością państwa na podstawie SprzPaństwNierRolU.

Cel badawczy, hipotezy i przedmiot pracy zdeterminowały wybór metod badawczych. W niniejszej monografii zastosowano kilka metod badawczych: metodę dogmatyczno-prawną, metodę historyczną, metodę statystyczną i metodę analizy orzecznictwa. Podstawową metodą wykorzystaną w niniejszej monografii była metoda dogmatyczno-prawna. Umożliwiła ona dokonanie interpretacji przepisów aktów prawnych normujących instytucję nacjonalizacji (ograniczoną przedmiotowo do przejęcia nieruchomości kościelnych obrządku łacińskiego) oraz podmiotowości prawnej Kościoła Rzymskokatolickiego i kościelnych osób prawnych. Zastosowanie tej metody pozwoliło na utworzenie zbioru przepisów prawa obowiązujących w ramach czasowych wyznaczonych tytułem monografii. W badaniach istotne znaczenie miała także metoda historyczna, która jako jedna z podstawowych metod badania prawa umożliwiła przeanalizowane w niniejszej monografii genezy, rozwoju i charakteru prawnego instytucji nacjonalizacji w odniesieniu do nieruchomości kościelnych na tle powszechnie obowiązujących przepisów prawa, w szczególności w kontekście oddziaływania na ustawodawstwo przemian polityczno-ustrojowych, które zaszły w Polsce po II wojnie światowej. Historyczna analiza pozwoliła przede wszystkim na ustalenie, w jaki sposób doszło do „narodzin” instytucji nacjonalizacji. Metoda ta dała możliwość ustalenia znaczenia terminów występujących w przepisach prawa, jak również źródeł wieloznaczności pojęć normatywnych, np. w kontekście typów kościelnych osób prawnych. Posługując się metodą historyczną, ukazano poglądy prezentowane w judykaturze dotyczące instytucji nacjonalizacji, poczynając od rozstrzygnięć najstarszych do aktualnej linii orzeczniczej, oraz dokonano analizy literatury poruszającej problematykę niniejszej monografii. Dzięki zastosowaniu tej metody w opracowaniu zostały przywołane, dla wsparcia argumentacji, najistotniejsze poglądy przedstawicieli doktryny, którzy je sformułowali w przeszłości, w odniesieniu do nieobowiązującego już stanu prawnego. Przy zastosowaniu tej metody porównano również akty prawne oraz źródła prawa kanonicznego dotyczące kwestii osobowości prawnej Kościoła Rzymskokatolickiego i jednostek kościelnych, które następnie pozwoliły ustalić zakres podmiotowy nacjonalizacji. Bez tej analizy nie byłoby możliwe ustalenie przesłanek przejęcia nieruchomości na mocy przepisów nacjonalizacyjnych, zarówno co do ich zakresu przedmiotowego, jak i podmiotowego. Trzeba jednak podkreślić, że praca nie ma charakteru prawnoporównawczego. Celem autorki nie było przeprowadzanie badań na tle innych systemów prawa. Uzasadnione było jedynie nawiązanie do systemów prawnych obowiązujących na terenie byłych zaborów, które utrzymały moc prawną w okresie II Rzeczypospolitej Polskiej oraz w pierwszych latach po zakończeniu II wojny światowej. W pracy zostały wyeksponowane relacje pomiędzy poszczególnymi aktami nacjonalizacyjnymi w postaci różnic, podobieństw, tożsamości podmiotów i przedmiotu. Kolejna z metod badawczych – metoda statystyczna – umożliwiła przedstawienie szacunkowych danych dotyczących m.in. powierzchni znacjonalizowanych nieruchomości kościelnych na podstawie poszczególnych aktów nacjonalizacyjnych, z uwzględnieniem rodzaju podmiotów objętych nacjonalizacją. Informacje zostały zgromadzone na podstawie danych wskazywanych w piśmiennictwie, materiałów pozyskanych w ramach przeprowadzonych

kwerend dokumentacji archiwalnej, m.in. w AAN w Warszawie, AN w Krakowie, AP w Poznaniu, AP w Lesznie, AP w Lublinie, oraz publikacji GUS. Została także zastosowana metoda analizy w odniesieniu do orzecznictwa TK, SN, sądów powszechnych i sądów administracyjnych.

Problematyka nacjonalizacji nieruchomości kościelnych Kościoła Rzymskokatolickiego i potencjał badawczy tego obszaru z pewnością nie zostały wyczerpane. Nacjonalizacja nieruchomości kościelnych przeprowadzona w Polsce po II wojnie światowej znajduje się w polu zainteresowania doktryny i orzecznictwa. Okres socjalizmu w Polsce Ludowej cechowała niechętna polityka państwa wobec wspólnot religijnych, której wyrazem było przejęcie przez państwo niektórych nieruchomości stanowiących własność wybranych kościołów i związków wyznaniowych. Opracowania o charakterze monograficznym czy zbiorowym zawierają analizę odnoszącą się do wybranych zagadnień dotyczących nacjonalizacji w teoretycznym ujęciu. W kontekście prawa własności tę tematykę poruszali m.in. A. Machnikowska, w: Prawo własności w Polsce w latach 1944–1981. Studium historycznoprawne¹³ oraz M. Bednarek, w: Przemiany własności w Polsce. Podstawowe koncepcje i konstrukcje normatywne¹⁴. Chociaż problematyka nacjonalizacji w kontekście Kościoła Rzymskokatolickiego ma cechy szczególne, to nie została ona pogłębiona. W dotychczasowym piśmiennictwie najczęściej uwagi poświęcono innym instytucjom związanym z nacjonalizacją – rewindykacji i reprivatyzacji dóbr, w tym majątków kościelnych. Zagadnienia te były analizowane m.in. przez D. Walencika, w: Rewindykacja nieruchomości Kościoła katolickiego w postępowaniu przed Komisją Majątkową¹⁵, Nieruchomości Kościoła katolickiego w Polsce w latach 1918–2012. Regulacje prawne – nacjonalizacja – rewindykacja¹⁶, M. Stanulewicz, w: Państwo wobec problemu własności nieruchomości Kościoła Rzymskokatolickiego w Polsce w XX w. Studium historyczno-prawne¹⁷ i R. Pessela, w: Rekompensowanie skutków naruszeń prawa własności wynikających z aktów nacjonalizacyjnych. Podstawy prawne nacjonalizacji w zakresie prawa własności¹⁸. Brak jest zatem kompleksowego opracowania przedstawiającego wyłącznie problematykę nacjonalizacji nieruchomości Kościoła Rzymskokatolickiego w Polsce Ludowej. Ponadto nie mogą być w pełni miarodajne poglądy niektórych przedstawicieli piśmiennictwa z lat 1944–1989.

---

¹³ A. Machnikowska, *Prawo własności w Polsce w latach 1944–1981. Studium historycznoprawne*, Gdańsk 2010, *passim*.

¹⁴ M. Bednarek, *Przemiany własności w Polsce. Podstawowe koncepcje i konstrukcje normatywne*, Warszawa 1994, *passim*.

¹⁵ D. Walencik, *Rewindykacja nieruchomości Kościoła katolickiego w postępowaniu przed Komisją Majątkową*, Lublin 2009, *passim*.

¹⁶ D. Walencik, *Nieruchomości Kościoła katolickiego w Polsce w latach 1918–2012. Regulacje prawne – nacjonalizacja – rewindykacja*, Katowice 2013, *passim*.

¹⁷ M. Stanulewicz, *Państwo wobec problemu własności nieruchomości Kościoła Rzymskokatolickiego w Polsce w XX w. Studium historyczno-prawne*, Warszawa 2013, *passim*.

¹⁸ R. Pessel, *Rekompensowanie skutków naruszeń prawa własności wynikających z aktów nacjonalizacyjnych*, Warszawa 2003, *passim*.

Jak słusznie zwraca uwagę *J. Pokoj*, niejednokrotnie stanowią one wyraz propagandy i są skażone metodologią marksistowską¹⁹.

W niniejszej pracy autorka powołuje się na materiały zebrane podczas prowadzonych kwerend archiwalnych, które nie były dotychczas publikowane. Nowy element stanowią także przeprowadzone badania i analiza aktualnego orzecznictwa sądów powszechnych i SN. *D. Walencik* w monografii z 2013 r. pt. „Nieruchomości Kościoła katolickiego w Polsce w latach 1918–2012” przedstawił na stronach 308–323 tabelę Nr 48 pt. „Wykaz spraw dotyczących rewindykacji nieruchomości osób prawnych Kościoła katolickiego w postępowaniach sądowych, w których zastępstwo procesowe wykonywała lub wykonuje Prokuratoria Generalna Skarbu Państwa”. Wskazane przez *D. Walencika* postępowania sądowe zostały w większości prawomocnie zakończone w ostatnich latach (kilkanaście postępowań jest nadal w toku). Na potrzeby niniejszej pracy przeprowadzono analizę kilkudziesięciu postępowań sądowych wymienionych we wspomnianej powyżej tabeli oraz wydanych w ich wyniku orzeczeń, w celu ustalenia podstaw prawnych przejęcia nieruchomości kościelnych, stanowiska władz państwowych i kościelnych, praktyki ówczesnych organów państwowych. Precedensowe i najistotniejsze orzeczenia SN, sądów powszechnych i administracyjnych zostały więc przywołane w niniejszej monografii.

Należy wspomnieć, że w ostatnich latach kwestie związane z nieruchomościami Kościoła Rzymskokatolickiego stanowiły przedmiot żywego zainteresowania judykatury. Było to konsekwencją likwidacji Komisji Majątkowej i przekazaniem do kognicji sądów powszechnych rozpoznających sprawy cywilne roszczeń kościelnych osób prawnych wywodzonych z art. 61–63 KościółKatU w zw. z art. 4 ust. 1 ZmKościółKatU10. Rozstrzygnięcie w postępowaniach cywilnych spraw tzw. regulacyjnych było niezwykle skomplikowane i wymagało od sądów cywilnych nie tylko dokonania interpretacji historycznych źródeł prawa, ale także retrospektywnej analizy przedwojennego i powojennego orzecznictwa²⁰. Judykatura ma niewątpliwie decydujący wpływ na faktyczne kształtowanie się stosunków prawnych. Z tego względu w monografii starano się przedstawić aktualną wykładnię norm prawnych dokonywaną w ostatnich latach przez SN i sądy powszechne, która niewątpliwie będzie miała zastosowanie również przy rozstrzyganiu szeregu kwestii prawnych w przyszłości.

Reasumując, niniejsza monografia stanowi kompleksową analizę zakresu przeprowadzonego przez państwo procesu nacjonalizacji nieruchomości stanowiących własność Kościoła Rzymskokatolickiego po II wojnie światowej w ujęciu normatywnym, doktrynalnym i jurysdykcyjnym. Wyboru tematu pracy dokonano z uwzględnie-

---

¹⁹ *J. Pokoj*, Wywłaszczenie i nacjonalizacja nieruchomości na tle reform rolnych w Polsce po 1918 roku. Studium prawnohistoryczne, Kraków 2016, s. 11; np. *C. Madajczyk*, Burżuazyjno-obszarnicza reforma rolna w Polsce, 1918–1939, Warszawa 1956, *passim*; *H. Ślabeł*, O programach reformy rolnej w latach 1939–1944, Kwartalnik historyczny 1982, Nr 2, s. 463–474.

²⁰ *P. Kucybała-Kreft*, Konkordat z 1925 roku w aktualnym orzecznictwie sądowym – wybrane zagadnienia, SPW 2021, t. 24, s. 538.

niem istotnych i daleko idących konsekwencji procesu nacjonalizacji dla przebudowy ustroju własnościowego w Polsce Ludowej, którego skutki prawne są widoczne do dziś. W związku z powyższym należy stwierdzić, że problematyka podjęta w niniejszym opracowaniu jest nadal aktualna, zwłaszcza w kontekście postępowań tzw. rewindykacji sądowej inicjowanych przez podmioty kościelne.

Przejdź do księgarni →

ksiegarnia.beck.pl